

УДК 159.9(23.2+55.4)

Л. М. Найдьонова (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛІЦИТНОЇ ТА ЕКСПЛІЦИТНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ САМОПОВАГИ

Стаття присвячена висвітленню особливостей соціальної самоповаги. Було виявлено закономірності пов'язані із соціальною самоповагою, зокрема досліджено її рефлексивні аспекти, з'ясовано функціонування імпліцитної та експліцитної форм соціальної самоповаги.

Ключові слова: соціальна самоповага, імпліцитна соціальна самоповага, ІАТ, рефлексія, групова рефлексія.

Дослідження самоповаги як категорії соціального знання є одним із центральних та найбільш вивчених об'єктів дослідження імпліцитної методології. Самоповагу вчені визначають як атитюдний конструкт та частину самооцінки [6], разом з тим «імпліцитна самоповага» – автоматична несвідома оцінка себе що веде до спонтанних реакцій на значущі для Я стимули. [6; 8]. Таким чином, соціальна самоповага – ставлення до себе у порівнянні зі ставленням до інших, настановлення на себе як на соціальний об'єкт.

Історія дослідження імпліцитної самоповаги налічує більше двадцяти років. За цей час піднімалися питання змісту поняття [5; 4], конструювання методики дослідження [6] пошук найбільш прийняттого концепту для порівняння з «Я» (роль іншого) в ІАТ [8; 9], зв'язок імпліцитної самоповаги з різ-

ними настановленнями та упередженнями. Також запропонована модель балансованої ідентичності [7] для дослідження настановлень, важливою частиною якої є імпліцитна самоповага.

Разом з тим наразі досить широкого розвитку в зарубіжній психології зазнає метакогнітивна психологія, в межах якої виявлено зв'язок між метакогніціями і соціальними настановленнями [10]. Отже контекст метакогніцій, а саме групової рефлексії видається нам важливим при дослідженні соціальних настановлень, в тому числі соціальної самоповаги. Оскільки ми вже зупинилися більш докладно на теоретичних аспектах соціальної самоповаги [2] пропонуємо розглянути особливості соціальної самоповаги на практичному рівні.

Метою нашої статті було виявлення закономірностей пов'язаних із соціальною самоповагою, зокрема дослідження її рефлексивних аспектів, з'ясування функціонування імпліцитної та експліцитної форм соціальної самоповаги та інших її особливостей.

В межах вивчення рефлексивних аспектів соціальних настановлень було досліджено 189 дорослих та юнаків з різних регіонів України (м. Київ, м. Львів, м. Ужгород, м. Макіївка), серед них 86 осіб жіночої та 93 чоловічої статі.

Досліджуваним пропонувалося дати відповіді в паперовому бланку, який містив комплексну методику прямих вимірювань, важливими модулями якої були «Термометр» – оцінка теплоти ставлення до себе та інших людей, а також методика оцінки ємності рефлексивного середовища. Другий блок дослідження являв собою імпліцитні вимірювання, в тому числі імпліцитно-асоціативний тест щодо соціальної самоповаги.

Розглянемо докладніше яким чином оцінюється імпліцитна соціальна самоповага. Головний принцип імпліцитного вимірювання – вимір часу реакції з урахуванням відкритих закономірностей оцінювання різниці виконання задач складного сортування. Час реакції – це параметр, який не підлягає свідомому контролю, як вербальні реакції при прямому вимірюванні настановлень.

«ІАТ-самоповага» відбувається за класичною схемою з семи блоків, де в якості концепту використовуються категорії пов'язані з «Я» та «Інші», а атрибутом виступають категорії «добрий» і «поганий». В табл. 1 наведений зміст категорій, які ми використовували в нашому дослідженні.

Таблиця 1

Наповнення тесту «ІАТ-Самоповага»

Категорія	Зміст
Я	я, сам, моє, мені
Інші	інші, вони, їх, їхнє
Добрий	добрий, гарний, вродливий, щирий, активний, багатий
Поганий	злий, поганий, нещирий, пасивний, потворний, бідний

За допомогою методики «Термометр» (відповідь на запитання «Оцініть своє ставлення до себе і інших людей за шкалою від одного до десяти. Один – холодне ставлення, десять – дуже тепле») відбувалася експліцитна оцінка соціальної самоповаги.

Спираючись на висновки дослідників про важливість поділення метакогніцій, нами було введено поняття рефлексивної ємності середовища спілкування, що конкретизує поняття потенційної форми групової рефлексії. Чим частіше, на думку людини, вона обговорює певні теми про власні метакогнітивні знання в спілкуванні з певними людьми, тим легше відбувається поділення метакогніцій (групова рефлексія). Важливо, що в утворенні показника рефлексив-

вної ємності використовується не фактична оцінка частоти спілкування на певну персональну тему, а метакогнітивне судження (за Брінолем) про частоту, яке проявляє суб'єктивну легкість продукування рефлексивних думок.

У розробленій нами методиці вимірювання рефлексивної ємності середовищ спілкування [3] використовуються різні модальності рефлексії, неодноразово апробовані в методиці рефлексивного інтерв'ю [1]. Для оцінки задаються три контексти спілкування: близькі люди (друзі і батьки) і далека дистанція (інші люди). Крім того, задається монологічний аспект «міркую сам із собою на одинці».

Методика являє собою самозвітний опитувальник, який окреслює певні сфери, що можуть свідчити про якісь груп-рефлексивного ресурсу особистості. В досліджуваного запитують щодо його знань, досвіду, почуттів, та ставлень. Проте якщо в рефлексивному інтерв'ю основний запит стосується моніторингу змін в цих сферах (питання «Що нового...»), то в методиці нас цікавила частота звернень до цих тем в різних контекстах. Зокрема «індивідуально-рефлексивний аспект»: «Я звертаюся думками до своїх почуттів... ставлень... знань... досвіду...». Оцінка кожного параметру по п'ятибальній шкалі Лайкерта ніколи, рідко, іноді, часто, дуже часто. Та «Груп-рефлексивний аспект» (три компонента): «Я розмовляю з друзями про себе і свої почуття... ставлення... знання... досвід», «Я розмовляю з батьками про себе і свої почуття... ставлення... знання... досвід», «Я розмовляю з іншими людьми про себе і свої почуття... ставлення... знання... досвід». В першу чергу нас цікавить контекст дружніх відносин, оскільки, на нашу думку, в «природніх умовах» це найбільш широкий субстрат для групової рефлексії.

Звернемося до результатів, отриманих в дослідженні. Щодо імпліцитного вимірювання соціальної самоповаги, то в цілому по вибірці середній результат складає 0,401, з відхиленням 0,466. Найнижче зафіксоване значення – -1,160, Найвище – 1,589. Ми виділили 7 рівнів настановлення соціальної самоповаги: низький, середній та високий рівні негативної та позитивної самоповаги та відсутність переважання. (-3) Сильне надання переваги іншим перед собою (<-0,696); (-2) Середнє надання переваги іншим перед собою (від -0,696 до -0,392); (-1) Слабке надання переваги іншим перед собою (від -0,392 до -0,104); (0) Відсутність надання переваги себе перед іншими (від -0,104 до 0,104); (1) Слабке надання переваги собі перед іншими (від 0,104 до 0,392); (2) Середнє надання переваги собі перед іншими (від 0,392 до 0,696); (3) Сильне надання переваги собі перед іншими (>0,696).

Позитивну самоповагу зафіксовано майже в 77% піддослідних, причому розподіл по рівнях практично рівний (25-26%). В 13% «нульовий» рівень самоповаги та трохи більше ніж в 10% негативна самоповага, причому вищий рівень негативної самоповаги зустрічається лише у 2%.

Згідно результатів методики прямого оцінювання «Термометр», які наведено в табл. 2 люди в своїх звітах схильні ставитися до себе тепліше ніж до інших (7,926 та 7,636 відповідно), хоча різниця в ставленні досить невелика – 0,29 бали.

Таблиця 2

Експліцитне та імпліцитне вимірювання самоповаги

Пряме вимірювання («Термометр»)			ІАТ-Самоповага	n
Среднее по полю «Я»	Среднее по полю «Інші»	Різниця		
7,926	7,636	0,290	0,401	168

Цікаво також співставити пряме і непряме вимірювання. У табл. 3 ми можемо побачити результати експліцитного вимірювання для людей з негативною, «нульовою» та позитивною самоповагою. Цікаво відмітити, що із зростанням імпліцитної самоповаги експліцитні оцінки як щодо себе так і щодо інших людей також зростають. Середнє значення ставлення до себе у людей з негативною самоповагою 7,25 бали, з «нульовою» – 7,68, а з позитивною 8,06. Теплоота ставлення до інших 6,8, 7,1 та 7,8 відповідно. Важливим, на нашу думку, є те, що різниці між експліцитними ставленнями до себе та інших відмінні у людей з негативною та «нульовою» самоповагою і позитивною самоповагою, при чому у перших ця різниця більша (0,45 та 0,55) ніж у других (0,23). Разом з тим, нами не виявлено значущих кореляційних зв'язків між експліцитною та імпліцитною формами соціальної самоповаги.

Таблиця 3

**Результати експліцитних вимірювань «Я-Інші»
для різних типів імпліцитної самоповаги**

Самоповага	Пряме вимірювання («Термометр»)			ІАТ-Самоповага	N
	Середнє по полю «Я»	Середнє по полю «Інші»	Різниця		
Негативна	7,250	6,800	0,450	-0,504	17
0	7,682	7,136	0,545	0,011	22
Позитивна	8,056	7,824	0,232	0,590	129

Розглянемо гендерні особливості прояву соціального настановлення самоповаги. У табл. 4 ми бачимо результати прямого і непрямого вимірювання цього соціального настановлення. Згідно з результатами методики «Термометр» і чоловіки і жінки ставляться до себе більш тепло ніж до інших. При цьому, жінки схильні оцінювати і себе (8,085) і інших (7,976) більш високо ніж чоловіки (7,649 та 7,361 відповідно). Разом з тим, різниця відношень до себе і до інших у чоловіків вища ніж у жінок, тобто можна сказати, що відносно інших чоловіки ставляться до себе краще ніж жінки.

Щодо імпліцитного вимірювання самоповаги, то тенденція зворотна – в середньому, жінки оцінюють себе більш високо ніж чоловіки (0,464 та 0,361 відповідно).

Таблиця 4

**Гендерні особливості експліцитних та імпліцитних
вимірювань самоповаги**

Стать	Пряме вимірювання («Термометр»)			ІАТ-Самоповага	n
	Середнє по полю «Я»	Середнє по полю «Інші»	Різниця		
Жінки	8,085	7,976	0,110	0,464	80
Чоловіки	7,649	7,361	0,289	0,361	85

Вікові особливості прояву соціального настановлення самоповаги ми можемо побачити у табл. 5. Згідно результатів методики «Термометр» і юнаки і дорослі ставляться до себе більш тепло ніж до інших. При цьому дорослі схильні оцінювати і себе (8,262) і інших (7,902) більш високо ніж юнаки (7,729 та 7,553 відповідно). До того ж, різниця відношень до себе і до інших у дорослих вища ніж у юнаків, тобто можна сказати, що згідно експліцитних вимірювань дорослі ставляться до себе краще ніж юнаки як в абсолютних так і відносних значеннях.

Щодо імпліцитного вимірювання самоповаги, то тенденція експліцитного вимірювання підтверджується – в середньому дорослі оцінюють себе значно більш високо (рівень значущості 0,05 за критерієм t-Стюдента) ніж юнаки (0,562 та 0,348 відповідно).

Таблиця 5

Вікові особливості експліцитних та імпліцитних вимірювань самоповаги

Вік	Пряме вимірювання («Термометр»)			ІАТ-Самоповага	n
	Середнє по полю «Я»	Середнє по полю «Ін-ші»	Різниця		
Дорослі	8,262	7,902	0,359	0,562	44
Юнаки	7,729	7,553	0,175	0,348	124

Розглянемо регіональний аспект розподілу самоповаги. Чи є відмінності цього соціального настановлення у юнаків Західної та Східної України? Як ми бачимо з табл. 6, різниця в імпліцитних вимірюваннях практично відсутня (0,333 та 0,384 відповідно). Проте, результати непрямого вимірювання досить неочікувані. Мешканці Західної України схильні заявляти, що ставляться до себе і до інших більш тепло ніж мешканці Східної України, більш того, західняки ставляться до себе більш позитивно ніж східняки в середньому більше ніж на 10%. При цьому у юнаків Західної України різниця в ставленнях до себе і до інших досить велика – 0,464 бали, тобто відносна самооцінка досить висока, а в юнаків Східної України ми вперше зафіксували негативну різницю у експліцитному відношенні до себе і інших (-0,26), тобто у середньому вони оцінюють себе нижче ніж інших.

Таблиця 6

Регіональні особливості експліцитних та імпліцитних вимірювань самоповаги (загал.)

Регіон (загал.)	Пряме вимірювання («Термометр»)			ІАТ-Самоповага	N
	Середнє по полю «Я»	Середнє по полю «Ін-ші»	Різниця		
Західна Україна	8,161	7,697	0,464	0,333	77
Східна Україна	7,055	7,315	-0,260	0,384	50

Таблиця 7

Регіональні особливості експліцитних та імпліцитних вимірювань самоповаги

Регіон	Пряме вимірювання («Термометр»)			ІАТ-Самоповага	N
	Середнє по полю «Я»	Середнє по полю «Ін-ші»	Різниця		
Студенти профтехучилища (Львів)	8,091	7,689	0,402	0,240	35
Старшокласники (Ужгород)	8,244	7,714	0,530	0,386	40
Старшокласники (Макіївка)	7,055	7,315	-0,260	0,384	50

Щоб дослідити докладніше цей феномен звернемося до табл. 7 де вибірка юнаків Західної України розділена на студентів профтехучилища м. Львова (16-18 років) та учнів звичайних шкіл м. Ужгорода (15-17 років).

Як ми бачимо (див. табл. 7) дві групи юнаків з Західної України майже не відрізняються за параметрами експліцитних вимірювань, хоча значення ІАТ у звичайних старшокласників вищі. Натомість, якщо порівнювати старшокласників з Ужгорода та Макіївки різниця в показниках прямого вимірювання посилюється ще більше (0,53 та 0,26 відповідно), натомість різниця в імпліцитних вимірювань зникає зовсім (0,386 та 0,384 відповідно).

Щоб дати відповідь на питання чи ці особливості є проявом певного «регіонального» менталітету чи на ситуацію впливають інші невраховані нами фактори, потрібно провести додаткові дослідження.

Результати дослідження рефлексивної ємності середовищ спілкування за підсумками основного етапу узагальнено в таблиці 8.

Таблиця 8.

Інтервали середніх значень показників групової рефлексії.

Модалність групової рефлексії	Інтервал середніх значень	Середовище спілкування	Інтервал середніх значень
Почуття	10,27±2,99	Усамітнене	13,81±3,09
Ставлення	11,34±2,98	Дружнє	12,26±3,13
Знання	12,33±3,01	Батьківське	11,88±3,59
Досвід	12,24±3,10	Дистантне	8,24±2,65
Загальна рефлексивна ємність середовищ спілкування			46,19±10,15

Для подальшого аналізу зв'язку групової рефлексії з імпліцитними та експліцитними соціальними настановленнями було виокремлено контрастні групи респондентів з високим і низьким рівнем загальної рефлексивної ємності середовищ спілкування (відповідно 26 і 25 осіб).

Виміряну рефлексивну ємність середовищ спілкування ми розглядаємо як незалежну змінну, а імпліцитне та експліцитне вимірювання соціальної самоповаги – як залежну змінну. В табл. 9 ми можемо бачити результати тесту ІАТ-самооцінка у людей з різним рівнем розвитку рефлексивних середовищ. Згідно цих даних для низького рефлексивного рівня рівень самооцінки також найнижчий. В подальшому тенденція зберігається, проте якщо дані самооцінки низького і середнього рівня відмінні на рівні значущості >0,05 за критерієм Ст'юдента, то середній і високий рівні відрізняються незначно.

Таблиця 9

Зв'язок рівня розвитку рефлексивних середовищ спілкування з соціальною самоповагою

Рівень рефлексії загальний	«Самооцінка ІАТ» (середнє)	n
Низький	0,187	25
Середній	0,438	112
Високий	0,479	26

Якщо розглянути данні рефлексивного рівня покомпонентно, то значущих відмінностей в рівні самооцінки в залежності від рівня рефлексивної модалності не виявлено. При цьому для модалностей почуття та ставлення тенденція зростання рівня самооцінки разом з підвищенням рівня рефлексивної модалності зберігається. Для модалності «знання» спостерігається зворотна тенденція: практично однаковий рівень самооцінки на низькому і середньому та високому рівні. Найбільш парадоксальною є модалність «досвіду», де рівень самооцінки є найвищим на середньому рівні, а на низькому і високому – знижується.

Якщо розглянути данні рефлексивного рівня в залежності від середовища розгортання рефлексії, то статистично значущих закономірностей по кожному з середовищ нами також не було виявлено. Так, наприклад, рівень «монологічної» рефлексії не впливає значущо на імпліцитну самоповагу, проте якщо ми розглянемо всі середовища спілкування разом, то закономірність яку ми зафіксували розглядаючи загальний рефлексивний рівень підтвердиться на статистично значущому рівні.

Водночас, не виявлено значущого зв'язку між сумарною рефлексивною ємністю середовища спілкування індивіда і його соціальною самоповагою на експліцитному рівні. Натомість, сумарна рефлексивна ємність природних середовищ спілкування позитивно корелює з експліцитною оцінкою теплоти ставлення до «Я»: 0,340** та «Інші»: 0,292** за коефіцієнтом кореляції Спірмена).

При врахуванні рівня ємності рефлексивного середовища за окремими середовищами і рефлексивними модальностями при використанні стандартизації профілю групової рефлексії, виявлено пряму позитивну слабку значущу кореляцію між сумарною рефлексивною ємністю всіх середовищ і імпліцитним настановленням самоповаги (0,180*). Тобто, для виявлення зв'язку важлива не загальна частота обговорення себе в спілкуванні, а певна якість рефлексивного середовища: наявність середнього або високого рівня частоти рефлексії хоча б по одній із модальностей в одному із середовищ спілкування, що визначає груп-рефлексивний профіль середнього або високого рівня.

Існує прямий зв'язок групової рефлексії з близькими (друзі – 0,225** і батьки – 0,302**) та експліцитної оцінки теплоти ставлення до себе, в той час, як частота усамітнених рефлексій і ємність середовища дистантного спілкування (з іншими) не має значущих кореляцій з експліцитною теплотою ставлення до себе. Ємність рефлексивного середовища спілкування з батьками корелює із теплотою ставлення до себе (0,302**) і експліцитною соціальною самоповагою (0,192*) (наданням переваги в оцінці теплоти ставлення до себе перед теплотою ставлення до інших), але не корелює із теплотою ставлення до інших. Рефлексивна ємність дистанційного спілкування корелює з теплотою ставлення до інших (0,226**), але не корелює з теплотою ставлення до себе. Тільки рефлексивна ємність спілкування з друзями має кореляційний зв'язок і з теплотою ставлення до інших (0,259**) і з теплотою ставлення до себе (0,225**).

Позитивні кореляції групової рефлексії і теплоти ставлення до себе та інших існують для таких модальностей рефлексії, як частота обговорення досвіду і частота обговорення ставлень, але відсутні для модальностей групової рефлексії власних почуттів і знань. Таким чином, ми можемо сказати, що групова рефлексія досвіду і ставлення має опосередковуючий зв'язок експліцитних та імпліцитних форм соціальної самоповаги.

Отже, ми можемо зробити **висновок**, що експліцитні та імпліцитні форми соціальних настановлень самоповаги не функціонують як єдиний цілісний феномен, а скоріше як збалансована система різних соціальних настановлень. Зафіксоване опосередковуюче значення групової рефлексії досвіду і ставлення на зв'язок експліцитних та імпліцитних форм у системі соціальних настановлень самоповаги. Доведено існування значущого прямого зв'язку між рівнем рефлексивної ємності середовища міжособового спілкування та імпліцитною соціальною самоповагою. Також з'ясовані нами вікові особливості імпліцитної соціальної самоповаги, а саме, значуще вища самоповага

дорослих ніж юнаків, свідчать про підсилення з віком соціального настановлення самоповаги.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Найдьонов М. І.* Рефлексивне інтерв'ю як засіб моніторингу та експертизи конфліктних станів учасників масових протестних акцій / М. І. Найдьонов // Конфліктологічна експертиза: теорія і методика. — 2005. — С. 133—137.— (Інститут педагогіки та психології професійної освіти АПН України; т-во конфліктологів України; вип. 4 "Актуальні проблеми конфліктологічної експертизи").
2. *Найдьонова Л. М.* Рефлексивна ємність середовища спілкування як метакогнітивний чинник імпліцитної соціальної самоповаги Л. М. Найдьонова // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. — К. : Видавництво «Фенікс», 2012. —Т. XII. Психологія творчості. — Випуск 15. Частина I. — С. 317—328.
3. *Найдьонова Л. М.* Соціальні середовища рефлексії різних модальностей /Л. М. Найдьонова // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. — К. : Видавництво «Фенікс», 2011.—Т. XII. Психологія творчості. — Випуск 13. — С. 318-327.
4. A unified theory of implicit attitudes, stereotypes, self-esteem, and self-concept / A. G. Greenwald, M. R. Banaji, L. A. Rudman & other // Psychological Review. — 2002. — № 109. — P. 3—25.
5. Bosson J. K. Stalking the perfect measure of implicit self-esteem: The blind men and the elephant revisited? / J. K. Bosson, W. B. Jr. Swann, J. W. Pennebaker // Journal of Personality & Social Psychology. — 2000. — №79. — P. 631—643.
6. Greenwald A. G. Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes / A. G. Greenwald, M. R. Banaji // Psychological Review. — 1995. — № 102. — P. 4—27.
7. Implicit Measures of Attitudes / edited by Bernd Wittenbrink, Norbert Schwarz. — Guilford Press, 2007. — 294 p.
8. Karpinski A. Measuring self-esteem using the Implicit Association Test: The role of the other. / A. Karpinski // Personality and Social Psychology Bulletin.—2004. — №30 — P. 22—34.
9. Pinter B. Clarifying the role of the "other" category in the self-esteem IAT / B. Pinter, A. G. Greenwald // Experimental Psychology. — 2005. — 52. — P. 74—79.
10. The role of meta-cognition in social judgment / Richard E. Petty, Pablo Briñol, Zakary L. Tormala, Duane T. Wegener // Social psychology: Handbook of basic principles [2nd ed.] / edited by E. Tory Higgins Arie W. Kruglanski. — New York : Guilford Press, 2007. — P. 254—284.

Найдьонова Л. М. ОСОБЕННОСТИ ИМПЛИЦИТНОГО И ЭКСПЛИЦИТНОГО СОЦИАЛЬНОГО САМОУВАЖЕНИЯ

Статья посвящена обзору особенностей социального самоуважения. Были выявлены закономерности, связанные с социальным самоуважением, в частности исследованы его рефлексивные аспекты, выяснено функционирование имплицитной и эксплицитной форм социального самоуважения.

Ключевые слова: социальное самоуважение, имплицитное социальное самоуважение, ИАТ, рефлексия, групповая рефлексия.

Naydonova L. M. THE PECULIARITIES OF IMPLICIT AND EXPLICIT SELF-ESTEEM

The article provides an overview of the features of self-esteem. Patterns were identified related to self-esteem, in particular its reflexive aspects was investigated, the functioning of implicit and explicit forms of social self-esteem was found.

Keywords: self-esteem, implicit self-esteem, IAT, reflection, group reflexivity.